

*Насиров Төрөбай*

## МАМЛЕКЕТТИК СИМВОЛДОР ЖАНА КООМДУК АҢ-СЕЗИМ

*Насиров Төрөбай*

## ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СИМВОЛЫ И ОБЩЕСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ

*Nasirov Torobai*

### STATE SYMBOLS AND SOCIAL CONSCIOUSNESS

УДК: 958.40

*Макалада Мамлекеттик символдорго терең урмат көрсөтүү - патриоттук парз идеясын жайылтууга багыт алуу керектигин, ошондой эле алардын мазмунунда кыргыз элинин келечекке болгон ой-тилеги, тарыхый басып өткөн жолундагы эрдиги, элдердин достугуна, тынчтыкта жашоого жана эмгекке болгон умтулуусу чагылдырылган.*

*В статье отражена необходимость распространения идей глубокого уважения к Государственным символам как патриотической обязанности граждан, а также заложенных в их содержании надежд кыргызского народа на будущее, его героизм, труд, стремление жить в мире и дружбе.*

*In this article is reflects the necessity to spread the ideas of deep respect for state symbols as patriotic duties of citizens, as well as embedded hope of Kyrgyz people in the content for the future, their heroism, labor and desire to live in peace and friendly.*

Алдыда келе жаткан 2014-жыл биздин республикабыз үчүн, элибиз үчүн өзгөчө жыл болот, анткени Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гербинин 20 жылдык юбилейин өткөрөбүз.

Ошондой эле быйылкы 2013-жыл да өзгөчө, себеби ал «Иштерман жылы» – деп жарыяланган жана Кыргыз Республикасынын парламентинин 75 жылдык маарекесин өткөрдүк. Андан сырткары мындан 10 жыл мурда «Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдык» юбилейин өткөргөн элек, мына ушул аналогу жок мааракени өткөрүү боюнча улуттук уюштуруу комитети 2003-жылдын 20-декабрын Туу, Герб жана Гимн күнү деп жарыялашы республикабыздагы бардык элди, айрыкча жаштарды мамлекеттик символдорго терең урмат көрсөтүүсүнүн духунда мекенди сүйүүгө, патриотулукка тарбиялоого чоң түрткү берген. Аталган 20-декабрь күнү республикабыздын бардык аймактарында жергиликтүү мамлекеттик бийликтерде, укук коргоо органдарында, мекеме-ишканаларда жана башка уюмдарда мамлекеттик символдорго карата иш-чаралар өткөрүлгөн. Ошондон бери саналуу 10 жыл өттү, ушул 10 жылдык мааракенин арапасында, б.а. бүгүн бизде илимий конференциянын өтүп жатканы менен сыймыктансак болот.

Мамлекет жана укук теориясында айтылгандай мамлекеттин белгилеринин бири – Мамлекеттин

символдору (Туу, Герб, Гимн) эсептелет, бул Кыргыз Республикасынын 2010-жылдагы Конституциясынын 11-беренесинин 1-пунктунда бекемделген. Аларды бузууга, талкалоого, акаарат кылууга (тил тийгизүүгө) жана ушундай мүнөздөгү башка аракеттерди жасоого жол берилбейт.

Мамлекеттик туу, Мамлекеттик герб, Мамлекеттик гимн – Кыргыз Республикасынын ар бир жаранынын жүрөгүнө жакын жана кымбат болууга тийиш экендигин, ошондой эле Мамлекеттик символдорго терең сый көрсөтүү – патриоттук парз деп 2004-жылдын 17-июлунда кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик символдор жөнүндөгү мыйзамында ырасталган. Андыктан ар бирине токтололу.

#### **Мамлекеттик туу.**

Туу (желек, байрак, асаба) – мамлекеттин, аскер бөлүгүнүн, ж.б. уюмдардын символу болгондуктан, эгемендүү мамлекет болгонубуздан кийин биздин туу кандай болуш керек деген маселе турду, сынакка көп адамдар катышышты. Алардын ичинде Э.Айдарбеков, Б. Жайчибеков, С. Иптаров, Ж. Матаев жана М. Сыдыковдордун сунуш кылган желеги Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик Туусу болуп 1992-жылы 3-мартта Жогорку Кеңештин Токтому менен бекитилди да борбор калабыз Бишкекте Ак ордонун үстүндө Кызыл Туу желбиреди. Андан кийин областтарыбыздын борборлорунда көтөрүлө баштады.

Туу эмнеге керек, ал зарылбы, туусу жок жашаса болбойбу деген ойлор, суроолор болушу ыктымал. Бирок, туу зарыл, ал мамлекеттүүлүктүн белгиси. Мунун тамыры тээ тереңде жатат. Кыргыз эли дүйнө элдеринин ичинде узак жана бай тарыхка ээ болуп, мамлекеттүүлүктүн башкы белгиси катары тууну ардактап алып жүрүшкөндүгү маалым. Буга «Манас» эпосу күбө, анткени «Чоң казатка» аттанганда ар бир 100 миң колдун башчылыгына – Бек дайындалган, анын белгиси – туу, керней болгон. Ал эми ар бир 10 миң аскердин башчылыгына – түмөн башы дайындалып, белгисине байрак, сурнай алып жүрүшкөн. Жоого аттанганда тууну алып жүрүү эр жүрөк, ишеничтүү жоокерге тапшырылган. Салгылашуу учурунда кошумча дем – күч берүү, духту көтөрүү максатында туу жоокерлерге алыстан көрүнүп тургандай бийик дөңсөө жерге орнотулган. Тууну душмандын колуна алышы жеңилгенге тете болгон, ошондуктан ал ыйык сакталган.

Тынчтык мезгилде көп эл чогулган жыйын, той-тамашада ар бир уруу өз туусунун айланасына топтолушкан. Киши каза болгондо, жашына жараша анын боз үйүнүн (кыргыз үй) жанына же түндүгүнө кара, көк туу сайылган.

Демек, кыргыздар тууну ар кандай шартта, түрдүүчө колдонушкан. Жоону жеңген-жеңбегени тууну бийик көтөрүп же жерге түшүрүп алып жүргөнүнөн белгилүү болгон. Алсак, «Манас» эпосунда: «Жолойду Кошой жыкканда, Байракты Бакай булгаган» – деп айтылат.

Туубуздун кызыл болушу ата-бабаларыбыздын эзелки көз карашы, дүйнө таанымы боюнча түшүнүүгө болот. Эпосто «Көкөтөйдүн көк туусу», «Атасы Ногойдон калган кызыл туу», «Ак асаба, кызыл туу, айгайланган ызы-чуу» – деп айтылган жерлери бар. Туунун кызыл болушунун себеби ал мезгилде кызыл – күч-кубатты билдирген.

Кыргыздар ааламдын төбөсү «Алтын казык» жылдызы экенин, жер шар (тоголок) формасында болуп түндүк уюлу ага туш жатканын байыртадан эле билишкен. Эгерде экватордон жерди тең экиге бөлүп элестетсек биздин боз үй жердин жарым шарынын элесин берет. Үйдүн түндүгү – жердин түндүк уюлу бири-бирине үндөшүп турат. Жашаганга жайда салкын, кышта жылуу көчкөнгө же согуштук аракеттер болуп калса тез жыйнаштырып журт которуп маневр жасаганга ыңгайлуу, эч кандай жык колдонулбай жыгач, кайыш жана жиптен жасалган үй – бул акылмандык болгон.

Мына ушул өңүттөн алып желегибиздин так ортосуна күн менен түндүктү жайгаштырышты – муну бийиктик менен биримдиктин айкалышы десек болот. Ал эми тегерегиндеги чачыраган күндүн нурлары кырк уруу кыргыздын түпкүлүгүн тастыктап тургансыйт.

#### Мамлекеттик гимн

«Гимн» деген сөз бүгүн эле пайда болгон жок, ал гректин «гимнос» – мактоо, салтанаттуу ыр деген сөзүнөн алынган. Гимн дегенди ар бир элдин ураан ыры деп түшүнүүгө болот. Тарыхтан билебиз ураан чакыруу кыргыздарда биздин эрага чейин эле болуп келген. Мисалы: саяк уруусу чабуулга өткөндө түпкү атасынын атын айтып «Саяктап» ураан чакырышса, катагандар «Кошойлоп» ураан чакырышкан. Ал эми ички кыргыздар, кийин жалпы эле кыргыздар «Манастап» ураан чакырып калышты.

XX кылымдын акыркы учурларында Кыргызстан эгемендүү республика болуп өзүнүн Мамлекеттик туусун кабыл алгандан кийин, Кыргыз Республикасынын гимнин жазуу зарылчылыгы келип чыкты да элибизге белгилүү, эл акыны Жалил Садыков менен Шабданалы Кулуев – Гимндин сөзүн жазышты. Ал эми атагы чыгышкан композиторлор Калый Молдобасанов менен Насыр Давлесов музыкасын чыгарышты. Бул Гимн 1992-жылы 18-декабрда Жогорку Кеңештин токтому менен «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни»

болуп бекитилген. Токтомго ошол мезгилдеги легендарлуу парламенттин төрагасы Медеткан Шеримкулов кол койгон.

Гимндин негизги мазмунунда кыргыз элинин келечекке болгон ой-тилеги, тарыхый басып өткөн жолундагы эрдиги, элдердин достугуна, тынчтыкта жашоого жана эмгекке болгон умтулуусу чагылдырылган.

#### Мамлекеттик герб

Дүйнөдөгү бардык мамлекеттердин өз гербдери бар. «Герб» деген сөз алмандын «эрбе» – «мурас» деген сөзүнөн келип чыккан. Гербде шарттуу түрдө тартылган фигуралар, буюмдар мамлекеттин тарыхый салттарын билдирет. Герб – бул эмблема, ар бир өлкөнүн белгиси. Аны карап көргөндө эле өлкө башкалардан эмнеси менен айырмаланары байкалат. Гербдерде ар бир мамлекеттин тарыхый, жаратылыш, чарбачылык өзгөчөлүктөрү чагылдырылат.

Герб жөнүндөгү түшүнүк кыргыздарда биздин доорго чейинки мезгилдерде эле болгон. Ар бир уруунун өз «эн тамгасы» болгондугу тарыхтан бизге белгилүү. Бул жөнүндө Орозбек Айтимбеттин «Кара Кыргыз» романынын 2-китебинин 223–225-беттеринде кыпчактардыкы «кошуу тамга», катагандардыкы «чагылган тамга», каңдылардыкы «таяк тамга», ж.б. айтылган.

Жогоруда белгиленгендей, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу жана гимни кабыл алынгандан кийин, «Герб» кандай болушу керек деген маселе пайда болду. Жогорку Кеңешке эл ичинен сунуштар түшүп, сынак жүрүп жатты. Акырында Асеин Абдраев жана Садырбек Дубанаев экөөнүн сунуш кылган Герби 1994-жылы 14-январда Жогорку Кеңештин токтому менен Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби болуп бекитилди. Ушул жерде дагы бир жагдайды баса белгилесе болот, себеби 1936-жылы 5-декабрда командалык-административдик системанын бүтүрүүчү актысы катарында СССРдин «сталиндик» Конституциянын кабыл алынышы менен Кыргыз АССРи союздук республика болуп жарыяланган, б.а. Кыргыз ССРи түзүлгөн. Ошол убакта жаңы союздук республиканын гербин түзүү боюнча сынак жарыяланып, ага 23 автордон 36 долбоор сунушталган. Алардын ичинен иргелип отуруп Бела Уйтц, Васильев, Колокольников, Мессораш, Рындин, Подхапов жана Павленконун долбоорлору жакшы экени белгиленген да акырында 1-орунга Павленконун долбоору татыктуу болгон. Бул жерде түпкүлүктүү элдин өкүлдөрүнөн эч ким сынакка катышкан эмес. Арадан бир топ ондогон жылдар өттү, коом өзгөрдү, улуттук укуктук аң-сезим жогорулап өзүбүздүн элдин өкүлдөрү Гербин авторлору болуп жатышса сыймыктанбай кое албайсың.

Ошентип Мамлекеттик гербин алдыңкы фонунда Манас бабабыздын Акшумкары тартылган, ал эркиндиктин символун түшүндүрөт. Илгертен эле

кыргыздар «7» деген цифраны урматтап келишкен, анткени «жетинин бири кызыр» деген аңыз кеп айтылып калган. Ушул багыттан алып караганда, Акшумкардын канаттары, куйругу жетиден. Кыргыздын бермети болгон Ыссык-Көл, улуттук сыймыгыбыз болгон Алатоонун чокулары жетиден болуп гербден орун алган. Ошол эле жерде түбөлүктүүлүктүн жана бейпилчиликтин белгисин берип күн нурун чачып турат.

«Кыргыздар укумунан тукумуна чейин Күн нуруна чайынып, Күн нурунан кубат алып, Күн нурунан наар сызып, күндү барынан ыйык көрүп келишкен. Ошон үчүн күнгө жакын жерде – бийик жерде өмүр сүрүшкөн. Өздөрүн башка элдерден жогору коюшуп, те Угус кан заманынан бери Асман (Күн) балдары же Теңирдин уулдары деп билишкен. Ошондуктан алар өздөрүн жараткан күнгө – Теңирге сыйынышкан (О. Айтимбет 2-китеп 3-бет).

Демек биздин гербде жана желегибизде нурун чачып күндүн орун алышы тегин жерден эмес экендигин баамдасак болот.

Андан сырткары Гербде токчулуктун, мээримдиктин жана жакшы турмуштун жышаанын түшүндүргөн пахта менен буудайдын сүрөтү орун алган. Аны тегерете Кыргыз Республикасы деп

жазылып негизинен Герб – жети тегеректен негизделген. Ошентип айтып жаткан гербиздин кабыл алынганына 20 жыл толууда – алдыда юбилей.

Демек, Мамлекеттик символдордун келип чыгыш тарыхын билип, аларга терең урмат көрсөтүп өзүбүздөн кийинки муундарды Ата Мекенди сүйүүгө, патриоттуулукка тарбиялоого тегиз аракет жасайлы, анткени Кыргыз Республикасынын ар бир жараны үчүн Ата Мекенибиз кымбат жана ыйык.

#### Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2010.
2. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик символдору жөнүндөгү мыйзамы. Бишкек шаары, 2004-жылдын 17-июлу № 91.
3. Теория государства и права. Курс лекций. / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2004.
4. Теория государства и права. / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М., 2004.
5. Акматова А. Кыргыз тили. – Бишкек, 2007.
6. Насиров Т. Мамлекет символикалары жөнүндө сөз (же Ноокен РИИБдө). / Чындык Туусу. №1 1-27.01. 2004-ж. – 4-б.
7. Орозбек Айтимбет. Кара Кыргыз романы. 1-2 китеп. – Бишкек, 1995.

Рецензент: т.и.к., доцент Молдокасымов К.С